

Към модели за индустриален и социален мониторинг Проф. д.ик.н. Б. Хаджиев¹

Ключови думи: *процес, комплексен реинженеринг, промяна, устойчивост, индустриален и социален мониторинг.*

Настоящата тема е разработена съобразно теорията за комплексен реинженеринг /КР/².

Ние бавно се отърсваме от негативните последици на индустриалната епоха и страхливо, като че ли объркани, отегчени и неуверено заставаме на прага на нов етап в технологичната епоха. Реактивните и фрагментарни действия в съвременния динамичен и отворен пазарен свят вече отстъпват на политики и стратегии за ефективно управление на промените и на разбирането, че промените са единственото устойчиво нещо в живота.

Чрез управленческата теория за Комплексен реинженеринг (КР) се разкрива пътят в съвременните условия за постигане на устойчивост на обществата, на индустриите и на участващите в тях субекти. Ориентацията по този път е функция от ценностите на субектите и на ситуацията в която се намират или желаят да се намират. Социалният смисъл и социалната роля на КР е да помага на организациите и хората в решаването на разнообразни проблеми във всяка една област, като се грижи и за природата. Мисията на КР е чрез комплексен инженеринг на съществуващата ситуация (КИсс) и комплексен инженеринг на бъдещата ситуация (КИбс) да се получават положителни резултати и балансиран ползи за бизнеса за природата и за обществото. Това се постига чрез радикални, фундаментални, драстични промени и/или чрез усъвършенстване на процесите. Основавайки се на това разбиране, комплексният реинженеринг се разглежда като **интегрална система за ефективно управление на промените** и за решаване на множество проблеми в развитието на човешката цивилизация.

Определянето на богатството, на индустриалното развитие и размера на икономиката на държавите, на отделни региони, на индустриите, на индустриалните сектори и на отделните предприятия винаги е стояло на дневен сред великите икономисти. Ако се върнем назад в историята ще установим, че тези въпроси са разглеждани в една или друга степен от френските класици Р. Кантийон (1680-1734), Жан Батис Сей (1680-1734), от британските класици Адам Смит, Самуел Рийд, Дейвид Рикардо (1772-1823), Джеймс Мил (1773-1838), от руските класици И.Бабс (1823-1868), И. Янжул (1846-1914), от немските класици Макс Вебер (1864-1920), Ханс фон Манголдт (1824-1868), Вернер Зомбардт (1863-1941), Едуард Хайман (1889-1967), както и от видни представители на неокласическата теория като Менгер и Ваарас, Фредерик Холи, Джоузеф Шумпетер, Франк Найт, от видни представители на поведенческата школа като Уилиам Б. Гартнър, Джеймс Карлънд, Франк Хой, Джо Карлънд, както и в по-новото време от Фридерик фон Хайек, Л. Мизес, Израел Карцнър, Питър Дракър, Лестър Търоу и др.³ През 20 век интересен е сблъсъкът на идеите на Хаиек и Кенс които спорят дали размерът на икономиката трябва да изчислява на база производството или потреблението. Дори към днешна дата има три

¹ Член на УС на БТПП и на секция „Икономика на фирмата” в ИИИ при БАН

² Вж. Комплексен реинженеринг. П. 2001; Курс по реинженеринг /новата теория-комплексен реинженеринг/ УХТ, П. 2013...

³ Подробности за тези учени - Вж. Б. Х. Теоретични основи на управлението П., 2003.

основни научни подходи по които се водят дебати например, за изчисляване на БВП – на база производство, на база доходи или на база потребление. През 1937 година Саймън Кузнец /икономист от статистическото бюро на САЩ/ използва долупосочената формула за БВП, която се възприема и се използва и досега в повечето държави в т.ч. и от Световната банка и МВФ.

$GDP = C + G + I + NX$ където:

GDP- парична стойност на всички произведени и регистрирани/продадени продукти и услуги в една икономика за определен период от време /обикновено 1 година/;

„C” представя цялостното потребление на домакинствата в икономиката на дадена страна/ всички стоки и услуги, които домакинствата са си купили за определен период от време/;

„G” е сумата от всички правителствени разходи /държавното потребление в икономиката/;

„I” е сборът от всички инвестиции в бизнес сектора /инвестициите, които предприятията са направили за определен период от време/;

„NX” е нетният износ за страната (NX=износ-внос).

Няма да оспорвам ползата от горепосоченото изчисляване на БВП за страните и стопанските субекти в тях, но за всеки непредубеден става ясно, че той е труден за пресмятане и не е никакъв праволинеен индикатор. Това е така защото на този етап стойностите нито на първия, нито на третия елемент от горепосочената формула по която се пресмята БВП не биха могли да се определят точно. Въпреки това, много учени, статистици и държавници считат, че той е обективен, тъй като измерва това което измерва по точно определена формула и ако се допускат грешки те са еднакви за всички страни. Считам, че времето за използване на този индикатор и на тази формула вече е отминало. В новият етап на технологичната епоха в който тежестта в развитието на бизнеса се измества в ергономиката, изкуствения интелект, дигитализацията и мигновеното пренасяне и обработка на информация и в изграждане на цифрово битие за всеки субект са необходими адекватни **политики и стратегии базирани на обективен индустриален и социален мониторинг** през призмата на целите на КР.

Считам, че в условия на неопределеност на кризи и предизвикателства за човешката цивилизация, първата стъпка за да се избегне устойчивата бедност и разрушителните процеси е да се разработват и прилагат ефективни модели за «индустриален и социален мониторинг». Прилагането на тези модели ще помогне на страните и субектите в тях да актуализират всички свои ресурси за работа в новия етап на технологичната епоха, като се основават на принципите за свободата и солидарността, както и на политиките и добрите практики на международни и национални организации като МТК, МОТ, GS1 и др. Такива модели могат да се разработват през няколко гледни точки ако за показателите в тях има обективна информация /от гледна точка на производството и търговията, от гледна точка на потреблението и смесено/. По-долу предлагаме модел за „индустриален и социален мониторинг” от гледна точка на производството и търговията. Мотивите са, че за този модел за всяко едно ниво свързано с размера на икономиката (на ниво държава, индустрия, индустриален сектор и конкретно предприятие) може да се намери официална и обективна информация. Именно такава обективна и актуална информация може да помогне за разработване на ефективни политики и стратегии за нарастване на богатството за всяко ниво (държава/регион, индустрия, индустриален сектор, предприятие) .

Блок 1. Определяне на националната/регионалната индустриална и социална значимост. А. Определяне стойностите на съответните показатели за индустриална и социална значимост от изследваните страни /региони: - индустриална и социална значимост на база приходи от стопанските субекти в страната/регион $-H3_{пр} = \sum Pr$ - индустриална и социална значимост на база брутна печалба от стопанските субекти в страната/региона $-H3_{п} = \sum П$ - индустриална и социална значимост на база рентабилност от стопанските субекти в страната/региона $-H3_{р} = H3_{п} : H3_{пр}$; -национална индустриална и социална значимост на база възвращаемост на активите от стопанските субекти в страната/региона $-H3_{ва} = H3_{пр} : \sum OA$. -национална индустриална и социална значимост на база инвестиции за опазване на природата от стопанските субекти в страната/региона $-H3_{оп} = \sum Иоп : H3_{пр}$. - Определяне коефициента за индустриално развитие по методиката на КР Б. Ранжиране на стойностите на показателите от изследваните страни/региони.
Блок 2. Определяне на секторната индустриална и социална значимост. А. Определяне стойностите на съответните показатели за индустриална и социална значимост от изследваните индустриални сектор/и. Определят се по алгоритъма за национална/регионална значимост, като се отчита дейността на всички стопански субекти в съответния индустриален сектор. Б. Ранжиране на стойностите на показателите от изследваните индустриални сектори.
Блок 3. Определяне на фирмената индустриална и социална значимост А. - индустриална и социална значимост на база приходи от предприятието $F3_{пр} = \sum Pr$; - индустриална и социална значимост на база рентабилност на предприятието $F3_{р} = F3_{брутна} : F3_{пр}$; - индустриална и социална значимост на база възвращаемост на активите на предприятието $F3_{ва} = F3_{пр} : \sum OA$ общи активи/. - индустриална и социална значимост на база инвестиции от предприятието за опазване на природата $F3_{оп} = \sum Иоп : F3_{пр}$. - индустриална и социална значимост на база капиталова структура на предприятието-относителния дял на собствения капитал /СК/ в общия финансов ресурс /ОФР/- $СК : OFP$; - Определяне коефициента за индустриално развитие по методиката на КР Б. Ранжиране на стойностите на показателите от изследваните предприятия.
Блок 4. Определяне осреднените показатели на ТОП3 на страна/регион/сектор/предприятие. Същите за определен период са еталон за сравнение.
Блок 5. Сравняване на показателите на изследваните субекти с тези от еталона. Анализиране на резултатите и формиране на политики и стратегии за бъдещото развитие.

Фиг.1. Модел за индустриален и социален мониторинг

Информацията за всеки един от горепосочените показатели в модела е достъпна от Националните агенции за приходите, както и от Търговските регистри на страните. Това дава възможност в дигиталната епоха да се разработят подходящи **програмни продукти**, които автоматично на база стойностите на тези показатели от една страна да се извършва съответната класация и да се анализират добрите практики на лидерите /ТОП3/, а от друга страна да се формират необходимите политики и стратегии за подобряване стойността на съответните показатели. Но дори без такива програмни продукти, отговорните субекти могат да прилагат модела за индустриален и социален мониторинг и така да формират ефективни политики и стратегии съобразно философията на КР.

Разбира се горепосочения модел напълно не изчерпва възможностите за цялостен **индустриален и социален мониторинг**. Всеки изследовател, предприемач, мениджър или институция има свободата да дава своя принос за горепосочения или за други подобни модели. Важно е информацията с която работят тези модели да е обективна, максимално да отразява реалното състояние, да е достъпна и официално приета.

Алгоритъма в горепосочения модел може да се обогатява за всеки един неговите раздели. Например, блок 3 за фирмената индустриална и социална значимост може да се обогати с показатели засягащи:

- степен на съответствие на целите на собствениците с тези на КР (балансиран ползи за бизнеса, за природата и за обществото);

- степен на съответствие на избора от собствениците предмет на дейност според юридическата форма на предприятието /преценена ли е професионално степента на отговорност на дружеството и риска от дейностите/ ;

- стойност на показателя за привлекателност на отрасъла в който работи или ще работи предприятието (препоръчва се преценка според модела на Портър с петте сили или преценка по формулите за оценка на ефективността при управление на риска);

- индустриална и социална значимост на база относителен дял на инвестициите за КСО;

- степен на задоволеност на предприятието с качествени ресурси;

- степен на поглъщаемост на пазара = приходи от продажби-стойност на износа +стойност на вноса);

- пазарен дял на предприятието;

- степен на изхабяване на основните продукти и услуги $= (\text{ФВ}:\text{НС}).100$, където ФВ е физическото време на продажба, НС е нормативния/гаранционния срок за използване.

- стойност на показателя за маркетингова локализация = (активи в обекти за продажба извън местонахождението на фирмата:активи на фирмата в нейното местонахождение + обем продажби извън местоположението на фирмата:обем продажби в местоположението на фирмата): 2

- стойност на показателя за интернационализация на бизнеса = стойност на предприятието или на негови елементи (капитал, приходи, работна сила, печалба, др.) извън страната:общата стойност на предприятието или на негови елементи (капитал, приходи, работна сила, печалба, др.);

- стойност на пазарния потенциал на фирмата (брой на купувачите умножен по средно количество продукти купувани от един купувач умножен по средна цена на единица продукт);

- определяне коефициента за иновационна активност (по формулата на Раис Фаткудинов);

- цифрово битие на предприятието и степен на използване на изкуствен интелект и на електронни механизми и инструменти.

- коефициент на индустриално развитие= $(K_g + K_{\text{ц}} + K_{\text{оп}} + K_{\text{бс}}) : 4$, където

K_г-коефициент оценяващ влиянието на глобализацията като функция от позицията на предприятието в тризвездния модел на американеца Имануил Уолърстейн /отдалечеността от най-развитите икономики/, от наличието и качеството на ТНК с капитал произтичащ от страната в която се намира предприятието и от коефициента на транснационализация на бизнеса;

K_ц- коефициент за оценка на ценностните качества и иновативността на субекта като функция от 10 съставни показателя;

Коп-коефициент за оценка потенциала за индустриален растеж, като функция от конкурентоспособността (на база индекс на цените, индекс на качеството и коефициент за организация и управление /време, обем на реагиране, технологическа грамотност, организационна структура, стилове на управление/ или на база конкурентни предимства) и от *технологичната устойчивост*, като функция от регионалната ефективност (валутни постъпления/разходите за производство) и от синергичния ефект на технологичния комплекс в който се намира субекта. Практиката разкрива, че когато конкурентоспособността нараства, индексът на цените и рискът намаляват, а индексът на качеството, на коефициента за организация и управление и регионалната ефективност нарастват и обратно. Когато конкурентоспособността нараства нараства и технологичната устойчивост а от там нараства и потенциала за индустриален растеж.

За по-обективно ранжиране, когато в моделите има показатели, които се определят по скали с отразени субективните мнения на анкетираните или изследователи се препоръчва и другите показатели /определени по формули или с точна стойност/ да се приравняват в измерение според съответната скала.

Именно многопластовият характер на горепосочения модел може да предостави информация за да се избегнат негативни политики и стратегии, които осигуряват устойчива бедност след кризи и пандемии като COVID-19.

*На база информация от модели за индустриален и социален мониторинг би могло да се **формират политики и стратегии** които ще осигурят:*

- консолидация на усилията за: запазване и подпомагане експортния характер на фирмите и на интернационализацията на бизнеса по време на пандемия и след нея; единна и ефективна фискална дисциплина; единен модел за определяне размерът на икономиката и за облекчено данъчно облагане; единна политика за недопускане на инфлация на валутата; решаване на проблемите свързани с обезлюдяване на малките населени места; ефективна енергийна, земеделска, образователна, социална и демографска политика; ефективна релация "наука-образование-бизнес"; правомерни политики за премахване бариерите пред съзидателния бизнес; прилагане на КР за всеки един бизнес.

- радикално, фундаментално и драстично преобразуване на образованието и науката и засилване на професионализма и отговорността. Ще се преосмислят и препоредят входящите в образованието и науката процеси и ресурси, процесите на преобразуването им и процесите на изхода и това несъмнено ще се отрази на производството в широкия му смисъл. Робуването на брой научни публикации с журналистически характер, безплодните проекти, агресивната посредственост в научното и академичното развитие ще се заменят с образователни и научни продукти и услуги осигуряващи ползи за бизнеса, за обществото и за природата;

- в бизнеса да се насърчава и стимулира тежестта в ергономиката, изкуствения интелект, дигитализацията през призмата и целите на КР. Изпълнение на тези цели ще създаде среда която насърчава и подпомага развитието на предприемачеството и на иновационния и интелектуалния пазар.

От друга страна без информацията от модели за „индустриален и социален мониторинг” постепенно ще се формира среда за устойчива бедност, като:

- Държавните хазни ще се изпразват лавинообразно и познатите процеси за тяхното пълнене ще дефектират. Независимо, че богатството в света като цяло няма да намалее /основно поради нарастващата рентабилност на печалбите в дигиталния свят/, изпразването на множество държавни хазни ще засили и социалното недоволство, като в много отношения може да се стигне до непознати за съвременното развитие революции, войни и хаос;

- В пазарната икономика ще почнат да доминират „дирижистите“ пред „либералите“ и баланса между тях ще се наруши. Ще започнат процеси на национализация, която в редица отношения може да разруши основни пазарни взаимоотношения;

- Традиционната предприемаческата активност ще започне да се потиска от множество нови изисквания, като редица субекти и бизнеси просто ще бъдат заличени. Тежестта ще се понесе основно от МСП и много от тях ще фалират;

- Корупцията, измамите, болестите, смъртността ще се увеличат драстично;

- Бизнес комуникацията, бизнес преговорите, производството, образованието, медицината, услугите и бизнес културата дълго време няма да могат да се адаптират според изискванията на новия етап в технологичната епоха.

Едно от малкото неща което ме прави оптимист е, че пандемииите и кризите колкото и да са продължителни и глобални имат край, а векторът в развитието на човешката цивилизация е възходящ и съзидателен. Важно е да изберем и развием ефективни **политики и стратегии на база модели за обективен индустриален и социален мониторинг**. Убеден съм, че в България с помощта на БТПП можем да направим правилния избор за тези политики и стратегии и да запознаем българските предприемачи и мениджърите с основни професионални знания засягащи развитието в новия етап на технологичната епоха.